

Sjællands gamle kornmål

AF SVEND GISSEL

En af agrarhistoriens vigtigste, men ganske vist ikke meget dyrkede hjælpe-discipliner er værdilæren, læren om møntværdier, samt læren om mål, vægt og takster. For den sidstnævntes vedkommende har Svend Aakjær ydet en uvurderlig indsats. Den drøm, der allerede var Velschow's, at kunne bygge sine studier på et indgående kendskab til mål og vægt i fællesskabets århundreder, blev til virkelighed for ham. Alligevel står et meget stort arbejde tilbage. En argrarhistoriker, der søger at forstå en tekst, vil meget ofte se sin forskning hæmmet af, at de kvantitative opgivelser er uforståelige eller usikre. Kun hvis det lykkes ham at overvinde disse vanskeligheder, kan han virkelig udnytte teksten.

Den grundlæggende fremstilling af kornsorternes metrologi og prisforhold er for den ældre tids vedkommende givet af Svend Aakjær, der¹ i større eller mindre overensstemmelse med ældre banebrydende forskere fastslår (I), at 1 ørtug rug, 1 ørtug byg og 1 ørtug havre i 16. århundrede regnedes for lige dyre, men således at (II) ørtugen sattes til 10, 12 og 20 skæpper af henholdsvis rug, byg og havre. I overensstemmelse hermed var (III) 1 skæppe rugsæd lig med 1 skæppe bygsæd, hvorimod der gik 2 skæpper havresæd på 1 skæppe hartkornsæd.

Rigtigheden i disse læresætninger er vistnok ubestridelig;² deres problematik, hvad angår havren, skal ikke behandles her.³ De nævnte relationer mellem de forskellige kornsorters ørtugmål og skæppemål (dermed tillige for pund og læst) var – på få undtagelser nær – fælles for Jylland, Sjælland og

¹ Maal, Vægt og Taxter i Danmark. Nordisk Kultur XXX (1936), p. 206.

² De omtales atter og atter i søskendeskitter og mageskitter. Det må dog betones, at reglerne langt fra kan gøre krav på matematisk nøjagtighed, og at de intet har med fri prisdannelse at gøre; der er tale om udpræget normaliserede forhold.

³ Kjell Runquist fremdrager fra Roskildebispens Jordebog et eksempel på, at 1 ørtug havre omfatter 10 skpr. og er også af andre grunde tilbøjelig til at regne med en middelalderlig havrelæst på 240 skpr. ved siden af den fra senmiddelalderen kendte på 480 skpr. (Rymdmått, vikter och kronovärderingsvärden i kung Valdemars jordebok. Hallands hembygdsförbunds skriftserie III (1950), p. 49 s.). I 16. århundredes søskende- og mageskiftetakster sættes 1 ørtug havre næsten overalt til 20 skpr., enkelte steder dog til 10 skpr. (Bes. 1581 7/6 magesk. 1581 3/7 kronen–Mette Urne, samt bes. 1584 16/11 magesk. 1584 6/12 kronen–Ove Juel (RA). Jfr. nedenfor om havretønden. — *Kursiven angiver den relevante besigtigelse (vedkommende gods)*).

Skåne, idet der gik 2 ørtuger på pundet og 12 pund på læsten. Mellem ørtug og skæppe trådte imidlertid tøndens ind, og dennes kvantitative forhold til de over- og underordnede enheder skiftede fra landsdel til landsdel, i Jylland fra egn (syssel) til egn. På Sjælland var 1 pund rug og byg 4 tønder og 1 pund havre 8 tønder. Da skæppetallet for pundet jo var 20 skæpper rug, 24 skæpper byg og 40 skæpper havre, følger heraf en Sjællandstønde på 5 skæpper rug, 6 skæpper byg og 5 skæpper havre. At bygtønden havde 6 skæpper, er almindelig anerkendt og behøver ingen dokumentation. Der er oven i købet en tilbøjelighed til for alle kornsorters vedkommende at regne 6 skæpper på den sjællandske tønde, en tilbøjelighed, der er hjemlet ved Frederik 2.'s åbne brev af 1575 27/4, og som bl. a. viser sig hos besigtigelsesmændene i sidste fjerdedel af 16. århundrede.⁴ Svend Aakjær synes at have betragtet 6-skæpperstønden som den normale, men har enkelte steder konstateret en havretønde og rugtønde på 5 »opmålte« skæpper.⁵ 5-skæpperstønden forekommer dog ikke så isoleret som af Aakjær antaget. Den ses hyppigt i mageskiftebesigtigelserne fra 16. århundrede. Eksempler på en opmålt havreskæppe træffes i Kalundborg len 1566 4/4⁶ og i Ringsted 1570–71.⁷ Udtrykket »opmåle af laden« benyttes i forbindelse med tiendekorn i regnskabet for Selsø gods 1633–34.⁸ Kristof Glamann har⁹ påvist, at opmålet (toppen) i slutningen af 17. århundrede var almindeligt ved erlæggelse af landgilde og tiende, medens man har målt andet korn i strøgne tønder.¹⁰ Ved forordningen 1683 afløstes »løs tønde topmål« for havrens vedkommende af 1½ fjerdingkar og for ærter, boghvede, rug, byg etc. af 1 fjerdingkar pr. tønde (for korn- og proviantskatter gjaldt særlige regler). 1688 tales i forbindelse med en ejendomshandel om 1 pund byg, som nu er 4 tønder 1 skæppe.¹¹ Den topmålte tønde har som omtalt også været anvendt i 16. århundrede; men toppen har været for lille til, at tøndens skæppetallet kunne påvirkes deraf.¹²

Omend besigtigelsesmænd o. a. vurderingsmænd i 16. århundrede som an-

⁴ I forbindelse med både byg, rug og havre bes. 1578 12/7 magesk. 1579 26/5 kronen–*Ejler Grubbe*, samt bes. 1597 11/10 magesk. 1597 8/12 kronen–*Mogens Gøye*. I nogle tilfælde behandles hartkornet ens (6 skæpper på tøndens), medens der regnes 5 skæpper på havretønden – se f. eks. bes. u. d. magesk. 1581 12/3 kronen–*Alexander Durham* (RA).

⁵ Maal, p. 210.

⁶ Kanc. Brevb.

⁷ Arthur G. Hassø: Bidrag til Ringsted Købstads Historie indtil Aar 1600 (1922), p. 257.

⁸ Topografisk samling på papir. Horns h., Sjælland. Selsø (RA).

⁹ Histor. Tidsskr. 11. r. bd. 4 (4, 1955), pp. 491 ss.

¹⁰ Udsæden beregnedes dog undertiden i opmålte skæpper, således i præstedesignationerne 1651 (Skibinge s., Baarse h.: mængden af sædehartkorn). Det samme var tilfældet med havresæden i Aashøje, Herfølge s., Bjæverskov h., i 1580'erne (Bes. 1583 6/4 magesk. 1585 18/6 kronen–*Mette Rosenkrantz* (RA)).

¹¹ Kronens Skøder 1688 24/4.

¹² Iøvrigt har man jo, som det fremgår af det foregående, også benyttet en opmålt bygtønde, selv om der gik 6 skæpper på 1 tønde byg.

ført tenderede mod en ensartet sjællandsk tønde på 6 skæpper for alle kornsorter, vidner jordebøger og andre godsfortegnelser, deriblandt besigtigelsernes egne, om eksistensen af en anden tønde på 5 skæpper. Dette er særlig klart for havreafgifternes og havreudsædens¹³ vedkommende; men også en rugtønde på 5 skæpper må betragtes som en realitet. Når 1 pund ruglandgilde (= 20 skæpper) sættes til 3 tønder 2 skæpper,¹⁴ skimtes med den sædvanlige inddeling af pundet i 4 tønder in mente en tønde på 5 skæpper, som besigtigelsesmændene ikke har taget hensyn til. Undertiden regnes både 1 pund ruglandgilde og 1 pund rugsæd for 3 tønder 2 skæpper.¹⁵ Den gang på gang forekommende ydelse af 5 skæpper rug, 6 skæpper byg – eller multipla deraf – kan formentlig ligeledes betragtes som vidnesbyrd om en rugtønde på 5 skæpper.¹⁶ Af fire stykker jord (med en udsæd på (gennemsnitlig) 5¹/₂ skæppe korn) i Flakkebjerg s. og by, V.-Flakkebjerg h., skyldte Per Ipsen 1567 6 skæpper byg, når de var i bygvang, og 5 skæpper rug, når de var i rugvang.¹⁷ I Jacob Ulfelds Jordebog 1588 forekommer på gods, der har forbindelse med Selsø, flere gange ydelsen 15 skæpper rug, 18 skæpper byg.¹⁸

På baggrund af de nævnte iagttagelser kan man da efter alt at dømme regne med en rugtønde og en havretønde på 5 skæpper, for så vidt som der er tale om sjællandsk mål; denne tønde har været benyttet til skyldsætning af jord og til andre rent lokale formål. Til hvilke tider og i hvilket omfang en tilsvarende tønde har været benyttet, når ejendomme fra forskellige dele af riget har skullet »lignes og lægges«, eller når korn vurderedes og forhandlede i købstæderne eller andre steder, kan kun fremtidige undersøgelser vise. Jeg har her blot kunnet give antydninger af 6-skæpperstøndens brug (til rug og havre), for så vidt angår 16. århundredes slutning.

Det vigtigste danske kornmål var ikke Sjællandsmålet, men Aabomålet, der benævntes efter Aabo syssel, men som brugtes i hele Aarhus stift og var stærkt udbredt i Ribe og Odense stifter (det var almindeligt benyttet på Fyn og kaldtes også Fynsk mål). Der gik 8 Aaboskæpper af alle slags korn (rug, byg, havre)¹⁹ på tønden og 3 tønder på pundet. Efter at der gennem lang tid,

¹³ Det siges undertiden direkte, at også havresæden måles med 5 skæpper pr. tønde (Bes. u. d. magesk. 1582 8/9 kronen–*Beate Bille* (RA). Allerede i Roskildebogen hedder det et sted (udg., p. 9): »Nota quod terre istius ville computantur. in semine quantum potest continere modius. sicut mensuratur auena«. Her sigtes sandsynligvis til forskellen på havreskæppen og den vigtigste sjællandske skæppe, bygskæppen.

¹⁴ Ligning u. d. magesk. 1573 24/7 kronen–*Magdalene Banner* (RA).

¹⁵ Bes. 1580 8/9 magesk. 1581 12/4 kronen–*Anders og Vilhelm Dresselberg* (RA).

¹⁶ Se f. eks. Sjællands Stifts Landebog 1567 (1956), p. 185.

¹⁷ *Ibid.*, p. 101.

¹⁸ *Opus cit.* (1964), p. 21.

¹⁹ Se f. eks. bes. 1584 13/6 magesk. 1584 2/7 kronen–*Mogens Juel*, samt bes. 1584 7/8 magesk. 1584 22/9 kronen–*Erik Norby* (begge RA).

bl. a. i forbindelse med søskendeskifter²⁰ og mageskifter, havde vist sig behov for et ensartet kornmål, vandt Aabomålet sin endelige sejr ved forordningerne 1683 og 1698, som fikserede tøndens til 144 potter og skæppen til 18 potter, altså $\frac{1}{8}$ deraf.

Svend Aakjær mener,²¹ at forordningen 1602 og recessen 1615, der kun nævner to tønder, Den danske Tønde og Ribertønden, ikke i afgørende grad har ændret de tidligere tøndemål, og antager derfor den sjællandske tønde for at være af samme størrelse som Aabotønden; Sjællandsskæppen (bygskæppen) bliver da på 24 potter. Aakjær støder imidlertid ved sin beregning på følgende vanskelighed: »Hans Lang opgiver mærkeligt nok $6\frac{1}{2}$ Skæppe til en Tønde udi Sjælland, men staar her alene, maaske er det Topmaal, da det i Skaane siges, at der gaar 6 »strugne« Skæpper til Korntønden«. ²² Det pågældende sted hos Lang²³ meddeler helt nøjagtigt, at når man ligner sjællandske og fynske skæpper mod hinanden, da går der 8 fynske strøgne skæpper i en tønde strøgen malt, medens der kun går $6\frac{1}{2}$ sjællandsk strøgen skæppe i en tønde strøgen malt, hvorfor 8 fynske skæpper kun er $6\frac{1}{2}$ sjællandsk skæppe; derefter følger oplysningen om, at der i Skåne går 6 strøgne skæpper på en strøgen tønde. Det er formentlig heraf klart,²⁴ at Lang med skæppetallet $6\frac{1}{2}$ ikke har tænkt på Sjællandstøndens inddeling e. l., men på dens rumfang i forhold til Aabotønden, samt at den sidste halve skæppe ikke kan være topmål. Den sjællandske tønde har da ikke været på 144 potter, men kun på $132\frac{12}{13}$ potte, og den tilsvarende skæppe (bygskæppen) ikke på 24 potter, men på $22\frac{2}{13}$ potte. Da man i København, vel for at have samme tøndemål som i Aabomålets område (og i Lübeck), lod byens tønde være større end 6 skæpper, blev dette 1579 7/1 forbudt, og det befaledes borgmestre og råd straks at indrette deres korntønde efter skæppen, således at der ikke gik mere end 6 skæpper i den.²⁵

Det er en forudsætning for rumfangsberegninger af tønder og skæpper, således som de er foretaget i det foregående, at Aabotønden, som Aakjær²⁶ tænker sig det, også før 1683 har rummet hverken mere eller mindre end

²⁰ Jacob Ulfelds Jordebog 1588, der fortegner gods i flere landsdele, benytter Aabomål til den endelige sammentælling. Der er mange andre eksempler på dette; men en mellemting mellem østjysk-fynsk og sjællandsk mål: $3\frac{1}{2}$ tønde på pundet, er ligeledes kendt i 16. århundrede.

²¹ Maal, pp. 210 og 213.

²² Maal, p. 210.

²³ En ny regnekonstis bog (1576), p. Y4v; cf. p. Ii.

²⁴ Lang sætter 11 læster malt på Fyn lig med 8 læster 11 pund 6 skæpper på Sjælland; dette passer helt nøjagtigt, når man med Lang regner 42 tønder på læsten og altså $3\frac{1}{2}$ tønde på pundet. Han sammenligner på samme og næste side fynsk og sjællandsk alen, samt fynsk og sjællandsk skålpund.

²⁵ Kanc. Brevb. Der henvises til det åbne brev af 1575 27/4, hvor det københavnske mål iøvrigt betegnes som korrekt.

²⁶ Se Maal, pp. 203 s. og 213 s.

just 144 potter. Jeg har på indeværende tidspunkt ikke undersøgt dette spørgsmål nøjere og skal derfor henlede opmærksomheden på, at de antal potter, der her er knyttede til de jysk-fynske og sjællandske tønde- og skæp-pemål, måske kun har relativ og ikke absolut gyldighed. Direkte oplysninger om Aabotøndens eller den sjællandske tøndes rumfang i ældre tid foreligger vistnok ikke.

Hensigten med denne lille artikel har været dels – med et bestemt formål for øje – at klarlægge de sjællandske kornmål i relation til hinanden og til Aabomålene,²⁷ dels i almindelighed at fremhæve, hvor mange problemer der endnu står uløste inden for dansk historisk metrologi, omend det for forskningens fremskridt må være af overordentlig betydning, at de i kilderne benyttede enheder belyses i det omfang, det er muligt. Hvis de opgaver, der frembyder sig på dette felt, skal kunne løses på tilfredsstillende måde, må dette nødvendigvis forudsætte et arbejdsfællesskab mellem handelshistorikere, agrarhistorikere, samt eventuelt andre videnskabelige grupper.

---

²⁷ Den direkte foranledning til undersøgelsen har været ønsket om en relativ definition af de enheder, der anvendtes ved skyldsætningen af agerjord, fortrinsvis i 16. århundrede.